

l'italià ofereix adjectius com *tremolo* o *tremolante*, més propers per tipus lèxic a l'original però semànticament un pèl diferents de *tremante*, que és el que ha seleccionat encertadament la traductora, potser fins i tot associant a la situació amorosa la dantesca memòria del Paolo *tutto tremante*. Pel que fa a *clarror*, la tria de *bagliore* en lloc del també possible *chiarore*, també apareix més adient al context, perquè denota un grau més alt i més intens de lluminositat.

I vet aquí un altre poema breu, aparentment molt senzill, intitulat *Això és la joia*:

Això és la joia — ser un ocell, creuar
un cel on la tempesta deixà una pau intensa.

Questo è la gioia — essere un uccello, incrociare
un cielo dove la tempesta lasciò una pace intensa.

I això és la mort — tancar els ulls, escoltar
el silenci de quan la música comença.

E questa è la morte — chiudere gli occhi, ascoltare
il silenzio di quando la musica comincia.

A banda de l'adopció, creiem que errònia, d'*incrociare*, atès que aquí el que es volia significar és l'acció de recórrer de punta a punta el cel i per tant hauríem de dir *traversare*, la traducció italiana, d'una literalitat morfosintàctica i lèxica absoluta, no presenta pràcticament cap desplaçament semàntic respecte a l'original. Tanmateix, aquest és un d'aquells poemes en els quals hi juga un paper predominant l'aspecte rítmic i musical, precisament com remarca l'esplèndid oxímoron del darrer vers. La dualitat de les imatges *joia / mort* té una recreació simètrica, amb lleugeríssimes variacions, a nivell formal, una recreació en què es fonamenta tot el poema. Tant pel que fa a la disposició sintàctica, amb seqüències paral·leles de tres sintagmes homogenis fins a l'encavalcament (*Això és la joia / I això és la mort; ser un ocell / tancar els ulls; creuar el cel / escoltar el silenci*), com sobretot en els recursos mètrics, amb la tria de dos dístics, constituïts tots dos per un decasíl·lab i un alexandrí. Al seu torn, el decasíl·lab presenta una separació gràfica, el guionet, que, utilitzat en lloc dels dos punts que ens esperaríem per la sintaxi de la frase, serveix d'alguna manera com a mirall de la separació rítmica, la cesura, que marca, en canvi, els dos alexandrins. Dissortadament, en casos com aquests emergeixen tots els límits d'una traducció no mètrica, que cal considerar, per això mateix, una traducció poc autònoma, i ha d'anar acompanyada en la lectura de la versió original.

Val a dir que això no treu pas, ans al contrari, que el treball curós i atent dut a terme en aquesta benvinguda antologia ofereixi una magnífica oportunitat al lector italià per descobrir la lírica diàfana i captivadora de Màrius Torres.

Gabriella GAVAGNIN
Universitat de Barcelona

VALLA, LORENZO (2012): *La falsa i inventada donació de Constantí*, traducció d'Alejandro COROLEU. Martorell: Editorial Adesiara (Col·lecció Aetas; 14), 265 p.

Els estudis sobre literatura neolatina i cultura del Renaixement han millorat els últims anys i això es reflecteix en la publicació recent de noves traduccions al català amb text llatí d'obres de Petrarca, com el *Secretum* (Quaderns Crema), *De sui ipsius et multorum ignorantia* (Adesiara), *De vita solitaria* (Angle), o de Joan Lluís Vives, *De subventionem pauperum* (Llibres de l'índex). Encara que siguin editorials i sobre tot ideologies i moviments diferents, fan recordar la vella col·lecció noucentista «Biblioteca d'Humanistes» de J. Pin i Soler amb qui enllacen malgrat tot. I en aquesta línia hem de col·locar el nou llibre que comentem en aquesta ressenya: el *De falso credita et ementita Constantini donatione* de L. Valla. El llibre ofereix el text llatí dividit en sis capítols de G.W. Bowersock (bàsicament el text clàssic de W. Setz) encarat a la traducció, com és habitual a la col·lecció *Aetas*. Va precedida d'una «Introducció» del traductor, continguda i precisa, que dóna una breu biografia de Valla (9-17) i una secció sobre *La falsa i inventada donació: rerefons, contingut i posteritat* (17-23); la dedicada a la «posteritat» és potser la millor part fins a la conquesta de Mèxic, on tracta de la influència del llibre de Valla i la

«Donació». El document de la «Donació de Constantí» (*Constitutum Constantini*) és una suposada donació de l'emperador al papa Silvestre I de la ciutat de Roma, les províncies d'Itàlia i de la resta de l'imperi romà d'Occident, mentre el propi Constantí, després de la seva miraculosa guarició de la lepra (gràcies a Silvestre I) i conversió, es va limitar a governar la part oriental de l'imperi. Naturalment aquest *privilegium* és una romàntica falsificació d'un hàbil canonista d'època carolíngia de la cancelleria papal (després va formar part del *Decretum Gratiani*, el text base del dret canònic i es pot consultar, entre d'altres llocs, al *Corpus iur. can.* de Friedberg I,342; al Migne *PL* 187, 460-5; i a alguna edició del *De falso credita* com la de Chr. B. Coleman [U, of Toronto, 1993]). Ja alguns homes anteriors a Valla, com Nicolau de Cusa (el descobridor del Plaute que llegim) van mirar amb escepticisme el text, però va ser Valla amb una sòlida argumentació històrica i canonística per una banda i per l'altra filològica, analitzant la llatinitat i el lèxic del text, qui el va desmuntar. La va escriure el 1440, quan encara cuejaven seqüeles del Cisma d'Occident amb disputes entre “conciliaristes” (anomenant Papa a Felix V) i “anticonciliaristes” (seguidors d'Eugeni IV) i el rei Alfons el Magnànim que necessitava el reconeixement papal com futur monarca del regne de Nàpols. Aquest enfrontament va finalitzar poc temps després amb un *do ut des* que comportava un canvi en la política tradicional aragonesa en favor del conciliarisme. Amb aquest gir polític, Alfons acceptaria l'autoritat dels Papes de Roma i d'Eugeni IV (gràcies al cardenal Borja, el futur Calixt III) a canvi del seu reconeixement com a monarca de Nàpols (1443). El llibre de Valla, en el gènere retòric de la *declamatio*, va ser una petita eina política en aquest enfrontament, escrita contra les amenaces d'Eugeni IV d'annexionar les terres napolitanes del nostre rei Alfons que havia acollit l'erràtic Valla a la seva cort. I com tal discurs d'una causa criminal (com pot ser el *Pro Caelio* de Ciceró, que amb una *sermocinatio* fa intervenir als acusats vius i als morts com Api el cec, que fa un discurs contra la dolenteria de la desvergonyida Clòdia/Lèsbia, rebesnéta seva) és una peça literària. Així Valla (capítols I-III) interroga i fa que intervingui l'emperador Constantí (47), el Papa Silvestre I rediui que fa un bell discurs sobre la pobresa de l'església primitiva (65) i el propi Valla tracta la incoherència i incompatibilitat de la *Donatio* amb el pacifisme i pobresa evangèlica. El capítol IV està centrat en la llengua del text. I com parlem de llengua, lèxic i sintaxi l'autor de les *Elegantiae* adopta la forma d'una invectiva (un dels seus gèneres preferits) dirigida a l'autor de la *Donatio* plena d'insults d'òptima llatinitat, com *sclerate* (118), *asinus* (124), *furcifer* (132), *belua* (130), habituals en la llengua de Valla quan parla d'altres gramàtics (barrejant diferències subtils com haver usat de “nempe” en lloc de “scilicet” i bromes més barroeres com la que fa sobre els “concubitores” [companys/-es de llit] que han d'ornar les cambres dels clergues de la *sancta Romana ecclesia* [156], segons portava la versió de la *Donatio* utilitzada per Valla).¹ Al final d'aquest capítol, com ja no queda res més per esmenar a la *Donatio* passa al text relacionat dels *Gesta Silvestri*, una antiga vida del papa amb un drac que treu verí empestant Roma, donzelles portades cada mes a la seva cova i miracle de Silvestre vencedor del drac. Naturalment Valla, com farà Erasme, fa befa d'aquestes fantàstiques històries de sants, analitza les fonts bíbliques i reflexiona sobre les característiques dels dracs coneguts en relació a les del pobre drac del Papa Silvestre I. El capítol V tracta la important qüestió de la submissió de l'imperi al papa, les lluites de les Investidures i la coronació imperial que és prerrogativa del papa. Per la pròpia essència de la institució del Sacre Imperi Romà a l'Edat Mitjana des de Carlemany era necessari creure en l'autenticitat de la *Donatio*. I per aquest motiu es demana a cada emperador que la confirmi com diu Valla (219). Valla es pregunta pels motius dels emperadors per acceptar aquesta ficció i acaba amb la revolucionària defensa del dret del poble lliure de Roma a occir al tirà, com van fer amb Juli Cèsar, i d'altres pobles a “tenir una república”, i “molt més li és permès al poble romà, sobretot contra una nova tirania del papa” (229). Al capítol VI, seguint aquest to d'humanisme cívic florentí, Valla fa l'*enumeratio* i *conclusio* al discurs, tot recordant l'opressió de moltes ciutats dels Estats Pontificis i l'afany bèl·lic i expansionista dels papes

1. La lectura correcta és “excubitores” (guardes) en aquest passatge de la *Donatio*, però Valla, malèvolament, manté la lectura visiblement equivocada “concubitores” (ajudat potser per una confusió de la grafia “ex” amb l'abreviatura “cum/con”, a vegades semblants) per poder acusar de lasciva la cúria i d'haver inventat aquesta disposició oficial per la qual les seves bagasses i amants formarien part del seguici papal.

que espera que canviï (amenaçant que si això no es compleix tornarà, com Ciceró a les *Filípiques*, amb un altre discurs “multo truculentior”).

Però *La falsa i inventada donació* va ser més que un discurs literari. Pertany a la classe de llibres que van capgirar la manera de pensar a Europa. Concretament va ser un llibre que va ajudar a transformar el nostre món enfrontant-se amb la raó i arguments històrics i filològics a la poderosa teocràcia romana, obrint camí en la creació d’una història moderna. No és casualitat que el mateix any de la publicació de les tesis de Luter el 1517, el seu seguidor Ulrich von Hutten iniciés la guerra amb la publicació d’aquest llibre —juntament, entre d’altres coses, amb un diàleg, *Trias Romana*, sobre el sagrat misteri de les persones de la Trinitat que pels seguidors del Papa, en opinió d’aquest humanista, eren tres: les dones maques, els bons cavalls i les bules pontifícies.² Curiosament l’edició de Hutten, com senyala el pròleg de Coroleu, inclou un petit text, recolzant a Valla i atacant l’autenticitat de la *Donatio*, de Jeroni Pau, el millor humanista català del s. xv, al servei del llavors cardenal Roderic de Borja, fins a la seva mort, poc abans de l’elecció del seu protector com Alexandre VI. Potser després no s’hauria arriscat a enfrontar-se a la nova cúria papal que seguia tenint una gran estimació per la *Donatio*.³

La traducció al català de Coroleu és agradable i es pot llegir bé. Les crítiques a la sintaxi bàrbara de la *Donatio* i les disquisicions estilístiques de Valla, per exemple sobre la llatinitat de regust bíblic del seu autor (quan Constantí, suposat autor, diu Valla, encara no havia pogut ni llegir el sagrat text) són difícils de reproduir en una altra llengua. Però la solució que s’ha donat marcant el terme català amb lletra cursiva (donat que la llatina és a l’altra plana) sembla que és suficientment clara. Un nombre petit de notes figuren seguides al final del text. Principalment van dedicades a identificar cites o aclarir algun concepte, amb la voluntat de no carregar el text de referències i alleugerir la lectura.

Joan F. ALCINA ROVIRA
Universitat Rovira i Virgili

VENY, Joan (2012): *De geolingüística i etimologia romàniques*. Editada per José Enrique GARGALLO GIL i Maria-Reina BASTARDAS. Barcelona: Universitat de Barcelona (Col·lecció Homenajes, 40), 437 p.

1. Necessito començar la ressenya amb un pròleg de consideracions que miraré d’abreujar al màxim. Haig de confessar, en primer lloc, que l’autor i jo hem tingut una relació d’una cordialitat extrema tot i que mai, mai, hem fet res acadèmicament junts. Per la meua part, a més, la cordialitat ha anat acompanyada de dues sensacions: la d’admirar-ne la profunditat intel·lectual i la de percebre i aviat concloure que és una de les persones més correctes i de bons sentiments que conec, per sobre, sí, de gairebé tothom a qui he tractat. Això m’obliga a fer tot el possible perquè el text no es converteixi en un mer panegíric a l’estil d’un reclam publicitari. Senzillament declaro que almenys en sóc conscient.

2. Com explica el poeta W. Stroh, *El latín ha muerto, ¡Viva el latín! Breve historia de una gran lengua*, Barcelona, Ediciones del subsuelo, 2012, p. 220.

3. Cf. la “Introducció” d’ A. Coroleu, p.21-22. Un segle després, quan Antoni Agustín o Agostí publica el *De emendatione Gratiani*, (Tarragona, 1587), que són esmenes a l’edició de Gregori XIII del *Decretum Gratiani* (1582), no ataca obertament la *Donatio* (*Opera omnia*, III, Lucca, 1767, p. 39-42). Ambigüament diu “De donatione Constantini Gratianum non reprehendo” justificant la seva inclusió perquè Gracià la troba a les seves fonts. Encara que abans ha senyalat contradiccions cronològiques de Gracià sobre Silvestre I. De fet quan Pau IV el va enviar al 1558 a Frankfurt com docte canonista i nunci papal per aturar la coronació imperial de Ferdinand I (que representava la coexistència amb el luteranisme per la pau d’Augsburg), un dels arguments per justificar els drets de Roma es basaria en la *Donatio*. Els alemanys naturalment no li van fer cap cas en això (no en canvi com erudit i numismàtic). Pau IV coherentment no va reconèixer com emperador a Ferdinand I i Agustín va ser criticat per manca de belligerància. Oficialment sembla que és Cesare Baronio als *Annales Ecclesiastici* (1588-1607), la resposta vaticana a les crítiques del món protestant a les seves manipulacions històriques, on trobem la primera acceptació de què es tractava d’una falsificació.